

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDE YÖNTEM

Rüştü YEŞİL

Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü, Kırşehir/Türkiye

Geliş Tarihi: 26.05.2003

Yayına Kabul Tarihi: 30.04.2003

ÖZET

Tüm eğitim alanları için olduğu gibi, insan hakları ve demokrasi eğitimi için de uygun yöntemlerin seçimi, önemli bir sorundur. Yöntem seçimini etkileyen önemli etkenlerden biri, içeriğin özelliğidir. Bu çalışmada, insan hakları ve demokrasi eğitiminde izlenecek yöntemler irdelenmiştir. İnsan hakları ve demokrasi, öncelikle kişiliğe, kültüre ve anlayışa yönelik olan iki kavramdır. Kişilik, kültür ve anlayış ise büyük oranda ortama ve onu etkileyen yönetime göre şekillenir. İnsan haklarına saygılı demokratik bireyler yetiştirebilmek için demokratik bir eğitim ortamı gereklidir. Bireyler demokratik değerleri daha çok yaşayarak ve görerek kazanırlar.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, demokrasi, eğitim, demokrasi eğitimi, yöntem.

THE METHOD FOR HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY EDUCATION

ABSTRACT

Like in all other fields of education, it is also essential problem to select an appropriate method for human rights and democracy education. One of the most important factors influencing the method selection is the attribute of content. In this study, the methods which will be followed in human rights and the democracy education have been taken into consideration. Human rights and democracy are, first of all, two important concepts which address to the personality, culture and the mentality. Personality, culture and mentality, on the other hand, are shaped mostly by the environment and method that influence it. In order to train individuals who are respectful to the human rights and democratic members, it is necessary to create a democratic environment. Because individuals can acquire democratic value mostly through living and seeing.

Key Words: Human rights, democracy, education, democracy education, method.

GİRİŞ

Bugün eğitim, yalnızca bilgi verme işlemi olarak tanımlanamaz. Davranış geliştirme ve bireye sosyal yön verme özelliği daha önemlidir. Artık öğrenimin, edinilmiş bilgi birimleriyle ölçümü yeterli görülmemektedir. Öğretimde başarının ölçütü, öğrencinin bilgisini evde, işte, siyasal etkinliklerinde ve sosyal ilişkilerinde etkin olarak kullanabilmesidir. Öğrenci, karşılaştığı sorunların çözümünde bu bilgisini kullanabilmelidir. Bu durum eğitimcinin karşısına, öğretimde izlenecek yöntemlerin seçimi sorununu çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, “aktarılan bilgi ve becerilerin öğrenci davranışlarına yeterince yansiyabilmesi için hangi yöntem ya da yöntemler kullanılmalıdır” sorusu, eğitimcinin öncelikle üzerinde durması gereken bir sorundur.

İçerikten çok sürecin önemli görüldüğü insan hakları ve demokrasi eğitimi için de aynı öncelik söz konusudur. Daha çok sosyal davranışların kazandırılmasını içeren bu eğitim türünün amacına ulaşmasında “hangi yöntem ya da yöntemlerin izlenmesi, öğrenci davranışlarında daha kalıcı değişimler meydana getirilebilir” sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Bu temel sorun beraberinde, uygun yöntem seçimine etki eden etkenlerin belirlenmesi sorununu getirmektedir.

Eğitimciler yöntem seçimine etki eden etkenleri genel olarak; içeriğin yapısı, hedef davranışların niteliği (bilgi, tutum ve beceri olması), öğretmen ve öğrenci grubunun kişisel özellikleri, fiziksel yeterlilikler, zaman ve ekonomik tutar şeklinde sınıflandırmışlardır (Demirel, 1994:45;

Hesapçıoğlu, 1992:136; Küçükahmet, 1989:39-40). Bu sınıflardan ilki dışında diğerleri, duruma göre değişebilmektedir. Bundan dolayı da uygun yöntemleri belirlemede bir yargıya ulaşabilmenin, bu çalışmanın sınırları içerisinde imkansız olduğu söylenebilir. Bu yüzden çalışma, yalnızca içerik olarak insan hakları ve demokrasinin özellikleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra *Lister* (1982:10-11), son yıllara kadar insan hakları ve demokrasi eğitiminin bilgi boyutu üzerinde yoğunlaşıp, tutum ve beceri boyutlarının göz ardı edildiğini belirtmektedir. Ona göre artık daha çok, tutum ve beceri boyutları üzerinde çalışmak gereklidir. ABD’de *Howard Mehlinger* ve İngiltere’de *Keith Webb* tarafından yapılan araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Her iki araştırmaya göre de öğretmenler, öğrencilerini bu alanda geliştirmek için, bilgi merkezli ölçmelerin yerine, tutum ve beceri merkezli değerlendirmelere yönelmişlerdir. Bugün de, demokrasi konusunda öğretim yerine demokrasi için öğretim, insan hakları konusunda öğretim yerine insan hakları için öğretim daha çok önemsenmektedir.

Çalışmanın sınırlılıklarına ve dünyadaki bu genel yönelişe koşut olarak, insan hakları ve demokrasi eğitiminde hangi yöntem ya da yöntemlerin daha etkili olabileceğine ilişkin görüş bildirmek, bu çalışmanın temel sorununu oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, içerik olarak özellikleri ve bu içeriğin tutum ve beceri boyutları dikkate alındığında, insan hakları ve demokrasi eğitiminde hangi yöntemleri kullanmanın daha verimli olacağı belirlenmeye çalışılacaktır.

Demokrasiyi tanımlamaya çalışan araştırmacı, yazar ve düşünürlerin çoğu, onun bir yaşam biçimini anlattığı düşüncesinde birleşmiştir (Büyükkaragöz, 1989:3; Cafağlı 1997:594; Ertürk, 1981:114; Gözütok, 1995:17; Kıncal, 1998:151; Tezcan, 1994:97; Yeşil, 2001:18). Demokrasi kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde de, onun bir yönetim biçimi olmakla birlikte aynı zamanda bir yaşam biçimi olduğu görülür. Demokrasinin vatani olarak bilinen Batının tarihinde, önce kurumlar ve insanlar arasında çekişmeler meydana gelmiştir. Bu çekişmeler sonunda ise, oluşan uzlaşma ile birlikte demokrasi ortaya çıkmıştır. Buna göre demokrasinin bir hedef değil; yaşamın doğal bir ürünü olduğu söylenebilir.

Demokrasinin en temel özelliği, bir düşünce yapısı ve kültür sorunu olmasıdır. Kanunlarla, yönetmeliklerle, zorlamalarla, okullarda ders konuları olarak okutulmakla bireylerin kişiliğine yerleşmez. Demokrasinin yerleşmesi için bu şartlar gereklidir; ancak yeterli değildir. Çünkü anayasa, yasa ve anlaşmalardaki demokrasi ile, onun toplumsal hayata yansması, bir bütün olarak asla örtüşmemektedir (Büyükdüvenci, 1998:1061-1062; Öner, 1998:5; San, 1994:3). Yani yaşanan ile yaşanması gereken ayrı şeylerdir. Önemli olan bu farkın olabildiğince azaltılması, demokrasinin benimsenme ve yaşanma oranının yükseltilmesidir.

Demokrasi, insanların kendi aralarında veya çeşitli kurumlarla ilişkiye girdiklerinde, bir şeyler istediklerinde, haklarını savunup düşüncelerini açıklayabildiklerinde yaşama geçer. Anlaşmalarda, yasalarda, eğitim programlarında yer alan parlak sözler, toplumsal gerçeklerle yüzleştiklerinde anlam bulurlar (Büyükkaragöz, 1989:3; Gürkaynak, 1995:86; San, 1994:3-4). Türkiye'nin yarım yüzyıllık çok partili demokrasi hayatı da bu

savı desteklemektedir. Bu kısa dönemde demokrasimiz bir çok kez, açık veya gizli olarak kesintiye uğramıştır. Ancak hepsinde de bu darboğazları aşmak için, kurumlar üzerinde durulmuştur. Bunları doğuran temel nedenlere inilmemiştir. Oysa ki çoğu kez darboğazın nedeni, kurumların eksikliği veya yetersizliği değildir. Çoğunlukla temelde, kurumları işleten siyasal oyuncuların demokrasi kültürünü yaşantıya yeterince yansıtamamaları yatmaktadır. Burada temel belirleyici etkenin, demokrasinin davranışlara dönüştürülmesi olduğu çoğu zaman göz ardı edilmiştir (Özbudun, 1989:4-5). Çünkü demokrasi, demokratik değerlere sahip, demokratik yollarla düşünen, demokratik davranış biçimlerini benimsemiş bireyler istemektedir. Bu durum demokrasinin, ancak yaşadığı ortamlarda ve yaşanılarak öğrenileceğini göstermektedir. *Yeşil* (2001:106) tarafından yapılan bir araştırmada da, öğretmenlerin büyük kısmının bu görüşe katıldığı belirlenmiştir.

Almanya'da demokrasi eğitimi alanında önemli bir kişi olan *Profesör Wolfgang Hilligen*, bu eğitimin başarılı olabilmesi için dört ilke önermektedir. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir (Shafer, 1987:200):

1. Sınıfta açık toplum yapısı oluşturma,
2. Öğrencilere grup çalışmalarının yaptırılması.
3. Öğrencilere araştırma veya çözümleyici yaklaşımı kullandırtma. Sorunların çözümü için bireysel çalışmaların yaptırılması ve
4. Öğrencilerin kendi ilgi ve sorunlarını başlangıç noktası olarak almalarının sağlanması.

Görüldüğü gibi dört ilke de demokrasinin, yaşadığı ortamda ve yaşanılarak öğrenilebileceğini göstermektedir.

İnsan hakları için de aynı durum söz konusudur. Devlet açısından insan haklarını bilme ve yasalar içerisinde yer verme; vatandaş açısından ise yalnızca bilme, insan haklarına saygı için yeterli değildir. Eyleme geçmeyen bir haktan, hak olarak söz etmek imkansızdır. Öyleyse hakları bilmek, kendi başına yeterli değildir. Bu bilgilerin yaşantılar yoluyla ortaya konulması gerekir. Demokrat insan öncelikle, insan haklarını bilen ve her ortamda savunabilen insandır (Bilgen, 1994:29; Odabaşı, 1998:1209). “Tabii Hukuka İlişkin” adlı yapıtının önsözünde Fransız tarihçi, siyasetçi ve sosyalizm kuramcısı *Lois Blanc*, insan hakları söylemlerinin kağıt üzerinden yaşama geçirilmesi konusunda; “Bir hasta, eğer tedavi edilmiyorsa, tedavi edilme hakkına sahip olmasının ne önemi var, neye yarar ki” demiştir (Hatemi, 1988: 197). Vatandaşlara verilecek hak ve sorumluluk bilinci hem bilginin aktarılmasıyla, hem de bireysel uygulama imkanının sağlanmasıyla kazandırılabilir (Tibbits, 1994:363).

Nitekim Türkiye’de ve diğer ülkelerdeki eğitim programlarında, insan hakları ve demokrasi konularına yer verilmesine karşın, gereklerinin sık sık ihlal edildiği görülmektedir. Bu durum, verilen insan hakları ve demokrasi eğitiminin yetersiz ve etkisiz olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim programlarında önemli ölçüde yer verilmesine karşın bu yetersizlik ve etkisizliğin, önemli ölçüde öğretim yöntemlerinin yetersizliği ve etkisizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bilindiği üzere okullarımızda genellikle, öğrencilere düşünme, ifade etme, tartışma, katılma vb. demokratik davranışları sergileme imkanı tanımayan, öğretmen merkezli “anlatma” yöntemi kullanılmaktadır. Bu

yöntem, insan hakları ve demokrasi ile ilgili temel bilgilerin edinilmesinde etkili olabilir; ancak tutum ve davranış kazandırmada etkili olması oldukça güçtür.

Yukarıda anlatılanlar, insan hakları ve demokrasi eğitiminin uygulama ağırlıklı, süreç temelli ve yaşantı merkezli olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle okulda, evde, işyerinde, cadde ve sokakta, tüm sosyal ilişkilerde bireylerin, insan haklarının ve demokrasinin tüm değer ve ilkelerine yer vermesi, davranışları ile de bunu göstermesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak insan hakları ve demokrasi eğitiminde izlenecek yöntemlerin öncelikle, yaşantı merkezli, bireyi etkin kılan, ilgili değer, ilke ve kuralları yaşama imkanı veren yöntemler olması gerektiği söylenebilir.

Georgescu, insan hakları ve demokrasi eğitiminde yaşamanın önemini şöyle dile getirmektedir (Tibbits, 1994:371):

Öyle sanıyorum ki, vatandaşlık eğitiminde bilgi aktarmak önemli olmakla birlikte, tutum ve eleştirel düşünme becerisini kazandırma ve düşünülene dile getirme imkanı sağlama çok daha önemlidir. Çocukların yetenek ve becerilerini geliştirmek için öğretmenlerin, iletişim becerileri ve sosyal beceriler üzerinde çalışması gereklidir. Bu beceriler ise bilgi aktarmakla geliştirilemez. Çocuklara grup çalışmaları yaptırmak, düşündürmek, iletişim kurmalarını ve düşüncelerini dile getirmelerini sağlamak gerekir.

Lister’in (1982:11) de belirttiği gibi hoşgörü, sorumluluk, dayanışma, hak bilinci, uzlaşma, katılım gibi demokratik ilke ve kuralların öğrenilmesinin, davranışlarla gösterilmesinin en iyi, belki de tek yolu uygulamadan geçmektedir. Ona göre bireylere kazandırılmak istenen bu tutum ve davranışlar,

önce örnek bireylerin davranışlarında gözlenip, sonra da kendilerine uygulama imkanı verilerek öğretilir. Tibbits (1994:364) de yine aynı şekilde insan hakları ve demokrasinin öğrencilere, okul kültürü içerisinde ve kendi kendilerine yaptıkları örgün öğrenme ve öğretme çalışmalarıyla kazandırılabilceğini belirtmektedir.

Etkili bir insan hakları ve demokrasi eğitimi, her öğrencinin öğrenme hızına uyan, öğrencinin kişisel güdüsünden hareket eden, öğrenciye seçme imkanı veren ve bu konuda ona yardımcı olunan, olabildiğince gözlem ve deney yapma, yaşama, düşündürme, ortak araştırma ve inceleme yapma imkanı sağlayan yöntemlerle gerçekleşir (Büyükkaragöz, 1989:25). Kuçuradi'ye (1998: 225) göre üniversite öncesi tüm öğretim basamaklarındaki insan hakları öğretiminde başlıca yöntem, "Sokratik Yöntem" olmalıdır. Böylelikle öğretmen ve öğrencilere, kendi haklarının ne olduğuna, hangi haklarını niçin ve nasıl kullanacaklarına ilişkin yönlendirme ve alıştırmalar yaptırılabilir.

Derek Heater, "İnsan Hakları ile İlişkili Kavram, Tutum ve Beceriler" adlı yazısında; insan hakları eğitimine dönük bilişsel ve eylemsel becerileri önce birbirinden ayırmıştır. Daha sonra da öğretmenlere, bilişsel becerilerle uğraşmanın, eylemsel becerilerle uğraşmaya göre daha kolay geldiğini belirtmiştir. Ona göre geleneksel okul etkinlik alanı olamamaktadır. Çevreye kapalı olarak sadece bilgi aktarmayla uğraşmaktadır. Burada geçen "bilişsel beceriler", insan haklarının tanımını yapma yeteneğini anlatırken, "eylemsel beceriler" ise bir olayı sergileme, yarışma, çeşitli etkinliklere dönük gruplar oluşturma ve okulun kendi örgütleri dışında çeşitli etkinlikler düzenlemeyi kapsamaktadır (Lister, 1982:11).

İnsan hakları ve demokrasi eğitimi, bir Çin atasözü olan "İşitirim ve unuturum, görürüm ve hatırlarım, yapar ve anlarım" eğitsel yaklaşımı üzerine temellenebilir. Bu konuların eğitim ve öğretimi; tartışma, sorun çözme ve eleştirel düşünmeye katılmayı gerektirir. Gerçek uygulamaların kullanımı üzerinde yoğunlaşır. Eğitsel stratejiler; soru sormayı, sorun çözmeyi, dinleme ve gösterileni yinelemekten çok etkin katılımı gerektirir (Chapman, Spierer, Spierer ve Whitbeck, 1997:366; Dewey, 1996:43).

İnsan hakları eğitiminin tutum ve davranışlara etki etmesi için tartışma, pekiştirmeyle koşullandırma ve örnek olma yöntemi etkili olabilir. Çünkü tartışma, duygu ve düşüncelerin açıklanmasına; koşullandırma, yaptırma ve yaşatmaya; örnek olma ise görmeye ve somutlaştırmaya önemli katkılar sağlayan yöntemlerdir (Kuzgun, 1982:160). Buna dönük olarak da, grup çalışmaları özendirilerek, çevredeki kurum ve kuruluşlara geziler düzenleyerek, sınıf ve okul gazetesi çıkararak, çeşitli derslerde kuramsal ve uygulamaya dönük bilgiler verilerek insan hakları ve demokrasi eğitimine katkıda bulunulabilir.

İnsan hakları ve demokrasi eğitimi alanında çalışan eğitimcilerin bir bölümü son dönemlerde; benzetim, tartışma, öyküleme, drama ve rol yaptırma, diğer sanatsal etkinlikleri de içeren yaşamaya dönük stratejiler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu stratejileri öğretmenlere de önermektedirler (Kepenekçi, 2000:140-143; Tibbits, 1994:371). Çünkü etkinlik merkezli insan hakları ve demokrasi eğitimi, bireylerin günlük yaşamlarında kullanmaları gereken becerileri geliştirerek sergilemelerine çok önemli katkılar sağlayabilir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan hakları ve demokrasinin kavramsal ve içeriksel özelliklerinden yola çıkıldığında, öğretim yöntemlerini belirlemeye dönük olarak şunlar söylenebilir:

1. İnsan hakları ve demokrasi, bir kültür ve düşünce yapısı sorunu olması nedeniyle, yine bu kültürün yaşadığı bir ortamda öğrenilebilir.
2. İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde, bilgi boyutu önemli olmakla birlikte, tutum ve davranış boyutu daha önceliklidir. Çünkü bilmenin, yaşantıya aktarılmadığı sürece çok fazla anlamı yoktur. Bundan dolayı, öğretim yöntemlerini belirlerken, tutum ve beceri kazandırmaya uygun yöntemlerin seçilmesine dikkat edilmelidir.
3. “Bu eğitim türünde izlenilmesi gereken en iyi yöntem şudur” denilemez. Ancak bu yöntemlerin; etkinlik merkezli, öğrenciyi edilgenlikten kurtarıp etkin kılan yöntemler olması gerektiği söylenebilir.
4. Öğretim planlaması yapılırken, hedef dayanaklı yaklaşım yerine süreç temelli planlama anlayışından yararlanılmalıdır. Buna bağlı olarak öğrencilerin; öğretmenlerin planlarının, en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş “müfredat” programının, ders kitaplarının kölesi olmaktan kurtarılıp; onları düşünmeye, yargılamaya, üretmeye, eyleme ve etkinliğe iten yöntemlerden oluşan bir öğretim süreci seçilmelidir.
5. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında, insan hakları ve demokrasi eğitimine daha uygun olan yöntemlerin; başta yaparak-yaşayarak öğrenme yöntemi

olmak üzere, drama ve rol yapma, örnek olma, tartışma, sosyal etkinlikler düzenleme, gezi-gözlem yapma, araştırma ağırlıklı kurumsal incelemelerde bulunma, grup çalışmaları yaptırma, problem çözme yöntemleri olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Bilgen, H. N., 1994, Çağdaş ve Demokratik Eğitim, Ankara: MEB Yayınevi.
- Büyükdüvenci, S., 1998, “Türkiye’nin Demokrasi ve Eğitim Sorunsalı”, Yeni Türkiye: Cumhuriyet Özel Sayısı, 2 (23-24), ss. 1059-1063, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Büyükkaragöz, S. S., 1989, Ortaöğretimde Demokrasi Eğitimi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Konya.
- Cafoğlu, Z., 1997, “Eğitim ve Demokratik Kimlik” Yeni Türkiye: Demokrasi Özel Sayısı, 17, ss. 594-598, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Chapman, A., Spierer, H., Spierer, L. and Whitbeck, C., 1997, Science, Scientists, and Human Rights Education, Human Rights Education For The Twenty-First Century, ss. 359-373, University of Pensilvanya Press, Philadelphia.
- Demirel, Ö., 1994, Genel Öğretim Yöntemleri, USEM Yayınları, Ankara.
- Dewey, J., 1996, Demokrasi ve Eğitim. (Çev. M. Salih Otaran), Başarı Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

- Ertürk, S., 1981, Diktacı Tutum ve Demokrasi, Yelken Tepe Yayınları, Ankara.
- Gözütok, F. D., 1995, Öğretmenlerin Demokratik Tutumları, TÜDAV Yayınları, Ankara.
- Gürkaynak, İ., 1995, Eğitimde Hoşgörü, Hoşgörü ve Eğitim, ss. 82-91, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara.
- Hatemi, H., 1998, İnsan Hakları Öğretisi. İşaret Yayınları, İstanbul.
- Hesapçıoğlu, M., 1992, Öğretim İlke ve Yöntemleri. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Kepekçi, Y. K., 2000, İnsan Hakları Eğitimi, Anı Yayınevi, Ankara.
- Kıncal, R. Y., 1998, Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum.
- Kuzgun, Y., 1982, İnsan Hakları ve Eğitim, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, (Edit. İonna Kuçuradi), ss. 157-161, Meteksan Ltd. Şti., Ankara.
- Küçükahmet, L., 1989, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Lister, I., 1982, "Issues in Teaching and Learning About Human Rights" General Education, 36, ss. 8-13.
- Odabaş, U. K., 1998, "Bir İnsan Olarak Haklarını Bilme Hakkı", Yeni Türkiye: İnsan Hakları Özel Sayısı, 2 (22), ss. 1208-1212. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Öner, N., 1998-1, "Demokrasinin Epistemolojik Dayanağı", Felsefe Dünyası, 27, ss. 2-5, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara.
- Özbudun, E., 1989, Tarihsel Gelişim İçinde Demokrasi ve Eğitim: Demokratik Toplumun Temeli Olarak Eğitim, Demokrasi İçin Eğitim, ss. 3-33, TED Yayınları, Ankara.
- San, C., 1994, Demokratik Siyasal Kültür ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Yıllığı, 16, ss. 3-13, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Shafer, S. F., 1987, "Human Rights Education in Schools" Human Rights and Education, (Edit. Norma Bernstein Tarrow), ss. 191-205, Pergamon Press, New York.
- Tezcan, M., 1994, Eğitim Sosyolojisi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Tibbits, F., 1994, "Human Rights Education in Schools in The Post Communist Context" European Journal of Education, 29 (4), ss. 363-376.
- Yeşil, R., 2001, İlköğretim Düzeyinde Okul ve Ailenin Demokratik Davranışlar Kazandırmadaki Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.